

Intenzifikácia ľudského činiteľa a rozvoj socialistického spoločenského vedomia

AKTIVIZÁCIA SUBJEKTÍVNEHO ČINITELA V INTENZIFIKÁCII REPRODUKČIE SOCIALISTICKEJ SPOLOČNOSTI

JURAJ SUCHÝ, Ekonomický ústav SAV, Bratislava

SUCHÝ, J.: Activation of the Subjective Factor in the Intensification of the Reproductive Process of the Socialist Society. *Filozofia* 43, 1988, No. 1, p. 8

The dynamism of the scientific-technological and social-economic development is interconnected in the socialist society by relationships in which is also dynamized the subjectivity of its members as a precondition of their active participation in the production and exploitation of social values in the process of accomplishing their way and quality of life in their collective life in the developing socialism. In the contemporary socialist society the dissatisfaction of people with the interial structures which had been formed in the years of industrialization and extensive development of society is turning into a motivation source of their modernizing social activity in the process of intensified reconstruction of the process of reproduction of the socialist social system.

Kvalitatívne určenia človeka ako spoločenskej bytosti sa menia spolu so zmenami spoločenského systému, ktorý tvorí pôdu a rámec rozvoja jeho bytostných schopností a rozvojových možností. Biosociálna štruktúra spája premenu možností človeka na danosti a využitie týchto daností v živote spoločnosti s kolektívnou aktivitou samého človeka, s jeho spoločenskou praxou.

Pri univerzálnosti svojej subjektivity sa zoon politicon v dejinách javil ako homo sapiens, homo faber, homo economicus, homo militans, homo sociologicus i ako homo ludens. V spoločenskej praxi kapitalistického spôsobu výroby sa rozmanité určenia človeka pre väčšinu členov kapitalistickej spoločnosti postupne zúžili na ich pracovnú funkciu v priemyselnej výrobe ako pracovnej sily. Hoci je aj táto prejavom subjektivity človeka, je súčasne jej drastickou redukciou, v ktorej pracujúci človek platí za spoločenské využitie svojej pracovnej sily potlačením ostatných svojich schopností a odcudzením svojmu najvladnejšiemu — sociálnemu životnému prostrediu i svojej vlastnej osobnosti. Marx analyzoval túto sociálnu situáciu človeka v kapitalistickej priemyselnej výrobe v procese jej vzniku a rozšírenej reprodukcie a podrobil ju sociálno-filozofickej a ekonomickej kritike práve za odcudzenie rodových rozvojových možností ľudskej osobnosti, ktoré vyvoláva proti-
rečenie medzi duševnými dispozíciami a sociálno-ekonomickou činnos-

ťou človeka, ku ktorej je nútený súkromno-vlastníckymi pomermi kapitalistickej ekonomiky (1, s. 380—386). Vznik vedecko-technickej revolúcie zmenil logiku ekonomického zhodnocovania ľudského činiteľa v spoločenskej výrobe.

Ak sa človek v priemyselnej fáze jej vývinu zhodnocoval ako pracovná sila mechanického prostredia, prináša vedecko-technický rozvoj výroby možnosť všestrannejšieho, a tým aj ľudskejšieho zhodnocovania vlastností človeka. Ľudský subjekt sa stáva ekonomicky účinným ako zdroj, nositeľ a sprostredkovateľ využitia vedeckých poznatkov ako výrobnej sily maximalizujúcej efektívnosť spoločenskej výroby.

Ekonomovia chicagskej školy narazili už pri výskume tzv. reziduálneho faktora na ekonomickú efektívnosť uvedenosti vzdelania kvalifikácie a tvorivosti pracujúcich ako subjektívneho faktora výroby. O vyčíslenie tejto efektívnosti sa pokúsil T. W. Schultz (2) a v ZSSR S. G. Strumilin (3).

Reálny pokrok vedecko-technického rozvoja medzitým niekoľkonásobne prekonal optimistické prepočty týchto ekonómov a potvrdil tak vzrast sociálno-ekonomického významu subjektívneho činiteľa v postindustriálnej výrobe.

Subjektivita človeka v sociálno-ekonomickom rozvoji socialistickej spoločnosti

Dynamika vedecko-technického a sociálno-ekonomického rozvoja socialistickej spoločnosti sú navzájom prepojené vzťahmi, v ktorých sa dynamizuje aj subjektivita jej členov.

Tradičné chápanie subjektivity človeka ako nositeľa individuálnej pracovnej sily, vyznačujúcej sa energetickým potenciálom, zručnosťou, odbornou kvalifikáciou a skúsenosťou, samostatnosťou, vytrvalosťou, adaptabilitou aj iniciatívou podlamujú dnes zmeny ľudského subjektu, vyvolávané jeho mnohostranným rozvojom v zložitom spletení sociálnych vzťahov. Dynamizácia podmienok ľudského života prostredníctvom rozvojových procesov spoločnosti zrelativizovala postupne všetky stále charakteristiky človeka ako člena spoločnosti a individuálnej osobnosti a jeho aktuálnou danosťou sa vlastne stala jeho premenlivosť, prispôsobivosť a tvorivá činnosť ako mnohostranne invenčného a disponibilného činiteľa reprodukčného procesu spoločnosti.

Sociálna filozofia sa usiluje objasniť narastanie sociálnych rolí a dynamizáciu subjektivity súčasného človeka vedecko-technickou revolúciou a svetovým revolučným procesom ako rozvojový proces ľudského subjektu. Pritom, pochopiteľne, dochádza nielen ku kríženiu hľadísk a pleonastickým explikáciám, ale aj k upresňovaniu pojmov a prehĺbovaniu interpretácie problému.

- Analýza neuspokojivých výsledkov päťročného zavádzania Súboru opatrení k zdokonaľovaniu sústavy plánovitého riadenia národného hos-

podárstva obrátila napokon u nás pozornosť orgánov riadenia na subjektívny faktor ekonomických procesov.

Marxisticko-leninské sociálne poznanie skúma účasť ľudí na ekonomických procesoch reprodukcie socialistickej spoločnosti pomocou viacerých pojmov. Hovorí o ľudskom subjekte, ľudskom činiteľi, subjektívnom faktore, subjektívnom činiteľi a s každým z týchto pojmov je spojený celkom konkrétny význam a rozdielne poznávacie možnosti. Ak sme zvolili za logický prostriedok analýzy pomalého rastu československej ekonomiky pojem „subjektívny činiteľ“, je to preto, že azda najkomplexnejšie vyjadruje predpoklady urýchlenia sociálno-ekonomického rozvoja, ktoré sú obsiahnuté v ľudskej osobnosti ako jeho subjektívnej pohybovej sile.

Na rozdiel od pojmu „subjektívny faktor“, ktorého heuristické možnosti zužuje jeho inštitucionálna relatívnosť v hierarchii riadenia, zaznamenáva pojem „subjektívny činiteľ“ všetky konkrétne vlastnosti, ktoré nadobúda ľudská osobnosť v systéme spoločenských vzťahov, vrátane tých, ktoré sú v súčasnej situácii podstatné pre prerušenie inercie extenzívneho spôsobu myslenia a riadenia a pre zameranie ekonomiky na cestu intenzívneho rozvoja: t. j. vzdelanosť, tvorivosť, zodpovedná samostatnosť v rozhodovaní, prezieravosť, činnorodosť, dôslednosť pri riešení rozvojových problémov, a pracovitosť ako súhrnná podmienka ich vyústenia do ekonomickej praxe. Tieto vlastnosti ľudskej osobnosti ako účastníka ekonomických procesov sa utvárajú v určitých sociálnych podmienkach a iba v priaznivej proefektívnostnej spoločenskej atmosfére sa tiež môžu prejavovať ako účinný subjektívny činiteľ urýchlenia vedecko-technického a sociálno-ekonomického rozvoja spoločnosti. Jednotlivec sa môže nachádzať v sociálnej pozícii subjektívneho faktora, a predsa z rôznych dôvodov — vzdelanostných, záujmových, kompetenčných, výkonnostných i morálne charakterových nemusí vyvíjať činnosť, ku ktorej ho toto postavenie zaväzuje, tzn. pôsobiť ako subjektívny činiteľ rozvoja spoločnosti.

Konkrétna ľudská osobnosť je v každodennom živote subjektívnym činiteľom viacerých sociálnych procesov súčasne, samostatne sa rozhoduje a koná v najrôznejších životných súvislostiach.

Ich logika je taká, že obmedzovanie a brzdenie svojprávnosti a sebaurčenia osobnosti v jednom smere sa prejavuje deformáciami jej sociálnej aktivity, iniciatívy a zodpovednosti v iných smeroch a vznikom správania, odkláňajúceho sa od spoločenských očakávaní a zvyklostí, depriáciou a pasivitou. Pokles spoločenskej aktivity obyvateľstva, nárast privatizačných tendencií a výskyt protispoločenského správania v spôsobe života niektorých sociálnych vrstiev v sedemdesiatych rokoch vyvolal ostrú kritiku zo strany Predsedníctva ÚV KSČ a exponoval otázkami morálnej a právnej regulácie spôsobu života aj potrebu hlbšej teoretickej interpretácie subjektivity človeka z hľadiska súladu sociálneho vedomia, rečovej deklarácie postojov a ich regulatívneho uplatne-

nia v praktickom konaní ľudského subjektu. Na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokov sa stala disparita slov a činov natoľko rozšíreným javom prispôsobovania jednotlivcov tlaku okolností ekonomického života, že sa ako roztržka verbálneho správania a sociálno-ekonomického konania, „roztržka slov a činov“ stala predmetom verejnej kritiky. Širšie spoločenské súvislosti tohto sociokultúrneho javu objasnil napokon XXVII. zjazd KSSZ v kontexte hromadenia problémov extenzívneho rozvoja socializmu ako nevyhnutnosť prechodu socialistickej spoločnosti k vyššej intenzívnej forme spoločenskej reprodukcie.

Podobne aj XVII. zjazd KSČ a 5. zasadnutie ÚV KSČ s dôrazom na národohospodárske efekty pracovnej činnosti potvrdili platnosť teoretického chápania subjektivity človeka ako jednoty jeho sociálneho vedomia a konania v celom obsahovom priereze spoločenského života.

Pojem „subjektívny činiteľ“ je ústredným prostriedkom analýzy komplexu problémov, objavujúcich sa pred praktickou aktivitou pracujúcich v zložitých podmienkach intenzifikácie národného hospodárstva a modernizačnej prestavby spoločenského života.

Konkrétnosť hľadiska subjektívneho činiteľa umožňuje sledovať procesuálne zmeny v subjektivite konkrétnych ľudí tak vo vzťahu k zmenám spoločenských podmienok ich života, ako aj vo vzťahu k zmenám očakávaní spoločnosti vzhľadom na ich sociálnu aktivitu a na ich základe programovať reálne úlohy ľudí v spoločenskej praxi.

Rozvoj človeka — produkt a pohybová sila sociálno-ekonomického rozvoja spoločnosti

V priebehu šesťdesiatych rokov sa stalo zrejším, že sa začali otriasať základy prioritného zhodnocovania materiálneho faktora v industriálnom spôsobe výroby a že spoločenská výroba vstupuje do novej éry, v ktorej exponenciálne vzrástol význam ľudského činiteľa ako subjektu ekonomicky účelných informácií, rozhodovania a riadenia. „Pretože pokroky vedy a techniky vo veľkom závisia od stupňa rozvoja ľudských tvorivých síl, a teda od samotných ľudí“, objasnil tento epochálny zvrät vo vývine spoločenskej výroby R. Richta, „stojíme pred novou väzbou modernej civilizácie. Na určitom stupni rastu sa nevyhnutne ukáže, že najefektívnejším spôsobom rozmnožovania výrobných síl spoločnosti a ľudského života sa stáva rozvoj človeka samotného, rast jeho schopností, jeho tvorivosti a — nakoniec človeka ako samoučelu. Prechádzame zrejme bodom obratu, keď sa výrobné sily spoločnosti utvárajú v iných oblastiach a v iných proporciách, ako sa utvárali v období industrializácie. V tomto svetle sa ukazuje staré delenie na ‚výrobné‘ a ‚nevýrobné‘ oblasti a ‚produktívnu‘ a ‚neproduktívnu‘ prácu atď. (ako aj preferencie vzniknuté na tomto podklade) ako delenie povrchné a nedostatočné — pokiaľ neberie ohľad na to, kde a v akej miere sa teraz vytvárajú výrobné sily spoločnosti, a pokiaľ nie sú tradičné priority podriadené tejto novej vyššej dynamike“ (4, s. 38—39).

Dosiahnutie tejto dynamiky s jej vyššou efektívnosťou predpokladá však vedomý rozchod so stereotypmi spôsobu myslenia, rozhodovania a práce, ktoré sa ustálili v období extenzívneho industriálneho rozvoja. Prekonanie týchto stereotypov podmieňuje však značný objem sociálnych zmien nielen vo vlastnej výrobe, ale v celkovom systéme spoločenského života, vyžaduje jeho modernizačnú prestavbu. Integrácia komplexu vedecko-technickej revolúcie a rozšírenie jeho efektívneho fungovania naráža v každej krajine na špecifické ťažkosti a ako ukazujú jeho problémy v ČSSR, môžu tieto problémy aj v priemyselne rozvinutej krajine tvoriť ťažko riešiteľnú úlohu zameranú na jej ďalší progresívny vývin.

Nároky na proefektívne správanie obyvateľstva a orgánov riadenia pri uskutočňovaní prestavby sa dajú reálne uplatňovať iba na základe dosiahnutej úrovne kultúrneho rozvoja spoločnosti. Tak vzniká paradox pretrhnutia zotrvačnosti extenzívneho rozvoja. Aby sa prejavili optimalizačné účinky VTR, treba vopred vytvoriť sociálne a ľudské predpoklady uvoľnenia kultúrnej tvorivosti pracujúcich dynamizáciou ich sociálneho rozvoja. Práve tento paradoxný zvrat z hľadiska logiky doterajšieho riadenia tvorí však podstatu novej stratégie urýchlenia sociálno-ekonomického rozvoja.

Vedecko-technická revolúcia môže priniesť očakávané ekonomické efekty iba prostredníctvom novátorského myslenia a konania konkrétnych sociálnych subjektov, ktoré treba analyzovať, programovať a riadiť v celej zložitosti ich podmienenosti a pôsobenia ako subjektívneho činiteľa rozvoja socialistickej spoločnosti. Akcelerácia vedecko-technického rozvoja, širšie, iniciatívnejšie a dôraznejšie zavádzanie VTP do výroby a civilizačnej infraštruktúry spoločenského života od základu mení väčšinu doterajších stereotypov myslenia a konania pracujúcich v celej štruktúre riadenia národného hospodárstva, ktorí sa preto spontánne bránia vedecko-technickému pokroku a zmenám, ktoré požaduje prestavba. Aktivizácia rozhodujúcich skupín subjektívneho činiteľa prestavby a urýchlenia vedecko-technického a sociálno-ekonomického rozvoja pracovných kolektívov robotníckej triedy, vedeckej a technickej inteligencie ako aj riadiacich hospodárskych a politických pracovníkov musí vzhľadom na to postupovať tiež v obrátenej logike ako doterajšie riadenie, tzn. nie iba príkazmi a ideovými apelmi, ale dynamizáciou životných podmienok a mechanizmov reálneho spôsobu života s dôsledným uplatňovaním princípu pracovnej zásluhovosti a prospoločenskej efektívnosti pracovných výkonov.

Vedecko-technický rozvoj ako podstata celkovej intenzifikácie rozvoja spoločnosti má v socialistickej spoločnosti vlastnú špecifickú sociálnu formu, ktorá aktívne interaguje s procesmi ekonomického života a vyžaduje cieľavedomé riadenie sociálnych procesov „silnou“ sociálnou a kultúrnou politikou socialistického štátu. Požiadavka aktivizácie sociálnej a kultúrnej politiky a vybudovania uceleného sociokultúrneho

mechanizmu spoločenského riadenia nie je filantropickým doplnkom stratégie urýchlenia, ale funkčnou zložkou jej efektívnej operacionalizácie, umožňujúcou mobilizovať ľudí na plnenie úloh tejto stratégie. Prvoradou úlohou praktického uplatnenia tohto mechanizmu je vytvorenie priaznivej spoločenskej atmosféry pre aktivizáciu subjektívneho činiteľa rozvojových procesov a slobodného prejavu vedeckej a technickej invenčnosti nositeľov vedecko-technického pokroku, občianskej a sociálno-ekonomickej iniciatívy pracujúcich na všetkých úrovniach systému spoločenskej práce.

Využitie vedy v intenzifikácii rozšírenej reprodukcie socialistickej spoločnosti vyžaduje a druhotne vyvoláva masový rozvoj ľudskej osobnosti ako konkrétneho individuálneho tvorca a realizátora vedeckých poznatkov a pokrokových sociálnych hodnôt v praktickom živote spoločnosti. Pochopeniu tejto skutočnosti stojí v ceste zotrvačnosť celej doterajšej ekonomickej a politickej skúsenosti, v ktorej rozhodovalo o civilizačnom vývine spoločnosti množstvo kapitálu a živej práce.

Dosiahnutie prelomovej hranice civilizačného vývinu, nad ktorou investície zamerané na človeka prinášajú výrazný ekonomický efekt, radikálne mení vzťah sociálneho a ekonomického rozvoja.

„Úmerne k pokroku vedecko-technickej revolúcie vstupuje rozvoj človeka ako neoddeliteľná súčasť a samostatný faktor do rastu materiálnych výrobných síl. Jeho zvláštna výraznosť oproti predchádzajúcim parametrom spočíva v tom, že sa stotožňuje s charakteristikou vedy: čím väčšie rozmery dosahujú ľudské sily ako produkováný efekt, tým mohutnejšie pôsobia ako produkujúca príčina. Týmto sprostredkovaním (pomocou vlastného diela človeka) sa rysuje pre vyspelú technickú civilizáciu existenčné oprávnenie predstihu, nutnosť primátu kultivácie ľudských síl, rozvoj *človeka ako sebaúčelu*“ (4, s. 105—106), ako charakterizoval epochálnosť tejto zmeny R. Richta, poukazujúc súčasne na jej dôsledky pre prognostické výhľady do budúcnosti ľudskej spoločnosti.

„V celom doterajšom vývoji civilizácie nezohrávali premeny úrovne ľudského života úlohu samostatnej príčiny, ale skôr odvodeného, následného — dokonca postranného — efektu. Extrapolácia rozšírenej reprodukcie kapitálu (a jeho priemyslového vybavenia) tvorila až doteraz jedinú faktickú základňu výhľadov do budúcnosti“ (4, s. 106). Uvedenou zmenou sa situácia mení, pretože konštituuje ďalší dynamický komplex vývinového smerovania ľudskej spoločnosti do budúcnosti: sociálno-ekonomický rozvoj, ktorý mení existenciu človeka z podmienky rozvoja priemyselného spôsobu výroby na východisko jeho prekonania. Nevyhnutnosť obratu v spôsobe myslenia a konania súčasnej socialistickej spoločnosti súvisí práve so zmenou sociálneho zmyslu existencie človeka, ktorý kapitalistická industriálna spoločnosť invertovala vykorisťovaním jeho pracovnej sily. Existencia človeka sa v socialistickej spoločnosti mení z prostriedku rozvoja priemyselného spôsobu výroby na cieľový princíp jeho prekonania.

Postupný, no stály predstih všeobecného ľudského rozvoja pred rozvojom techniky sa stal nevyhnutným nielen pre efektívny rozvoj spoločenskej výroby, ale aj východiskom pre sociálnu emancipáciu človeka v socialistickej spoločnosti. „Táto relácia“, uzatvára R. Richta, „definuje existenčné oprávnenie socializmu. Tak vzniká základňa pre zjednotenie sveta civilizácie a kultúry, kým ich disparátnosť sprevádzala priemyselný systém ako tieň“ [4, s. 106—107].

Vedecko-technická revolúcia v spoločenskej výrobe je kvalitatívnym prelomom vo vývine ľudskej spoločnosti, ktorého zmeny vyžarujú do celkového systému spoločenského života ako komplexná kultúrna revolúcia, umožňujúca a vyznačujúca jeho kvalitatívnu prestavbu v záujme urýchlenia celkového rozvoja spoločnosti. Splnenie požiadaviek tejto prestavby je dosiahnuteľné iba na pôde socialistickej spoločnosti, ktorá tiež profiluje jej priebeh plánovitou sociálno-ekonomickou formou, protikladnou chaotickej sociálnej forme, akú nadobudla VTR v kapitalizme.

V stratégii urýchlenia rozvoja socializmu sa preto všestranné zväčšenie predpokladov a dôsledkov vedecko-technickej revolúcie stalo východiskom pozitívnej mobilizácie súhrnného ľudského subjektu — spoločenského celku vo všetkých sférach jeho životných prejavov ako dynamizujúcej sily roztvárania životnej perspektívy ľudskej osobnosti pri plnení rozvojových úloh socialistickej spoločnosti.

Optimalizácia súvislosti medzi súčasnou sociálnou situáciou človeka a jeho perspektívou je východiskovou úlohou prosociálnej angažovanosti osobnosti v spoločenských procesoch celku. V pozadí pocitov subjektívnej nespokojnosti jednotlivcov s ich terajšou sociálnou situáciou možno vybadať objektívne nedostatky industrializácie československej spoločnosti súvisiace s extenzívnym chápaním jej cieľov. Pokles tvorivosti, iniciatívy, kvality práce a spoločenskej aktivity je do istej miery sprievodným javom technického rozvoja, ktorý špecializáciou pracovných činností stupňuje kvalifikačné nároky na jednej strane, zatiaľ čo na druhej strane vytvára marginálnu oblasť nekvalifikovanej práce s celkom fyzicky namáhavej a celkom kvalifikačne a energeticky nenáročnej, avšak stereotypnej, monotónnej práce, ktorá zafažuje ľudskú osobnosť jednostrannými funkčnými nárokmi. Hlavným depersonalizačným účinkom takto polarizovaného priemyselného vývinu práce je, že brzdí rozvoj osobnosti blokádou cieľavedomosti jej sociálno-ekonomickej seba-realizácie tým, že podriaďuje voľbu cieľov a prostriedkov práce a života v pracovnom i voľnom čase sociálno-technickému mechanizmu priemyselného rozvoja, v ktorom je subjektívny faktor výroby závislý na inercii materiálneho faktora.

Optimistická prognóza životnej perspektívy človeka v aktuálnej budúcnosti socialistickej spoločnosti ráta so sociálnou tvorivosťou pracujúcich ako účinným faktorom pretvárania a kontroly objektívnych podmienok ľudského života. Sociálne poznanie modeluje ich životnú perspek-

tívu pomocou teoretického konštruktú, ktorý zdôrazňuje interakčnú závislosť materiálnych, prírodných a civilizačných podmienok života spoločnosti na ekonomických a politických činnostiach jej členov. Životná perspektíva ľudí je teda výsledkom súvzťažnosti ich životných zdrojov a činností. Tvorivá i ničivá subjektivita človeka sú v súčasnosti ako vektori ľudského osudu v dejinách oveľa vplyvnejšími silami jeho utvárania, než jeho prirodzene dané objektívne konštanty.

Živelná expanzia priemyselnej výroby a s ňou súvisiacej technosféry zaradila medzi faktory obmedzujúce životnú perspektívu človeka aj ekologické škody a zdravotné riziká inerciálneho rozvoja priemyslu, ktorým treba čeliť jeho rekonštrukciou a modernizáciou súvisiacou s rozhodnejším zavádzaním VTP. Podstatným momentom inovačnej transformácie priemyslu je subjektívny faktor, a to nielen správnym rozhodovaním v sfére decízie, ale predovšetkým efektívnou implementáciou inovačných zámerov v sfére sociálno-technických vzťahov vlastnej výroby, v ktorej o ich uskutočnení rozhodujú bezprostrední výrobcí ako vlastný subjektívny činiteľ vedecko-technického rozvoja a sociálno-ekonomickej prestavby spoločnosti.

Motivácia životnej aktivity obyvateľstva v procese vedecko-technickej revolúcie a sociálno-ekonomickej prestavby

Pokles sociálnej aktivity obyvateľstva, ktorý sprevádzal spomalenie dynamiky hospodárskeho rozvoja v sedemdesiatych rokoch, vyzdvihol aj u nás závažnosť výskumu problematiky motivácie, ktorá sa na Západe dostala do popredia pozornosti sociálneho poznania v súvislosti s otázkou stereotypov spoločenského (spotrebného a sociálno-politického) správania obyvateľstva konjunkturnými výkyvmi kapitalistického trhového hospodárstva a vznikom masovej nezamestnanosti.

Motivačná štruktúra súčasného sociálneho typu osobnosti našich občanov je výsledkom zložitej interakcie ich genetických dispozícií so sociokultúrnymi premenami fenotypu ich osobnosti. Reálny priebeh motivácie ich sociálneho konania je sociálne psychickým procesom iniciácie a regulácie konkrétnych činností jednotlivcov v spoločenskej praxi, ktorý sa ustálil na základe ich sociálnej skúsenosti a je silne stereotypizovaný [5, s. 74–75]. Sociokultúrny obsah stereotypov upevňuje motivačnú štruktúru osobnosti fixáciou jej skúsenosti v podobe hodnotových orientácií, ktoré tvoria os projekcie a organizácie subjektívnej aktivity človeka v jeho životnej perspektíve.

Okrem tohto zotrvačného aspektu ľudskej motivácie majú však duševné pohnútky a riadenie sociálneho správania osobnosti aj svoju procesuálnu stránku, ktorá otvára jej motivačný mechanizmus vplyvom kultúrneho rozvoja spoločnosti a vlastnej tvorivej invencie jednotlivca.

Motivačný mechanizmus ľudskej osobnosti je vnútornou pohybovou silou činných životných prejavov človeka, ktorá sa v psychike osobnosti

ustálila ako produkt jej interakcie so životným prostredím pri jeho cieľavedomom pretváraní. Je to mnohorozmerná príčinná reťaz, v ktorej sú zastúpené kognitívne, emocionálne a vôľové stránky ľudskej psychiky, pričom motív aktivity ľudského subjektu ako výstupný článok motivačného mechanizmu treba chápať ako afektívnu asociáciu rôznych prvkov prežívania skutočnosti z hľadiska subjektívneho želania obnoviť rovnovážny stav osobnostného systému, ktorý bol narušený zmenami vonkajšieho prostredia jeho existencie. Podľa váhy pôsobenia rôznych prvkov duševného života osobnosti v aktualizácii jej správania možno rozlišovať rôzne typy motivácie aktivity subjektívneho činiteľa v spoločenských procesoch. Identifikácia rôznych druhov motivácie je už bezprostredne využiteľná v systéme spoločenského riadenia, pretože motivačný mechanizmus ľudského subjektu priamo ovplyvňuje obsah, smer a intenzitu jeho sociálnej aktivity ako činiteľa spoločenského rozvoja.

Motivačná štruktúra a motivačný mechanizmus osobnosti predstavujú konkrétne historické sociálno-psychické danosti sociálnej skutočnosti, ktoré sa v rámci komplexne a perspektívne koncipovanej sociálnej a kultúrnej politiky dajú využívať na zmenu prístupu ľudí k úlohám vedecko-technického a ekonomického rozvoja.

Nízka cieľavedomosť sociálnej politiky a jej všeobecné podceňovanie v závere extenzívneho rozvoja socializmu zauzlilo u nás množstvo problémov v sociálnom mechanizme riadenia životného procesu obyvateľstva a popretŕhalo viaceré jeho súvislosti.

Hlavným dôsledkom tým vyvolaných porúch je nízka zainteresovanosť na práci a kvalite jej výsledkov, roztržka stimulácie a motivácie, ku ktorej došlo v dôsledku nekoordinovaného vývinu spoločenskej a osobnej spotreby a klesajúcej saturačnej schopnosti obchodu a služieb vzhľadom na meniace sa potreby obyvateľstva, ktorých rozvojové trendy neboli včas zaznamenané a pochopené orgánmi riadenia.

Ak rozlišujeme *stimuly* ako objektívne hybné sily sociálno-ekonomických činností pracujúcich (vrátane ich peňažných ekvivalentov, t. j. miezd, dávok, príjmov atď.) a *motívy* tejto činnosti ako ich subjektívne psychické sily, duševné pohnútky, potom z ich rozdielu vyplýva nevyhnutnosť premeny energie pôsobenia stimulov na efektívnu motiváciu sociálneho konania osobnosti, ktoré má nielen energetické, ale aj obsahné informačné a cieľové axiologické parametre.

Motívy sú obsažnejšie ako stimuly, ale ich energetický účinok na konanie závisí od celkovej spoločenskej atmosféry a predovšetkým od jej hodnotovej morálnej klímy.¹ Motivácia a stimulácia pracovných výkonov sa vzájomne zložite prekrývajú a dopĺňajú ako rozdielne formy regulácie spoločenskej aktivity sociálnych subjektov, v rámci ktorej vy-

¹ Pozri: MacCLELLAND, D. C. — ATKINSON, J. W. — CLARK, R. A. — LOWELL, E. L.: The Achievement Motive. New York 1963; McCLELLAND, D. C. ed.: Studies in Motivation. New York.

vstáva problém koordinácie hmotných a duchovných stimulov sociálno-ekonomickej aktivity obyvateľstva ako špecifický problém spoločenského riadenia, zadania ktorého sa menia v každej vývinovej etape rozvoja spoločnosti. Je zrejmé, že akékoľvek dlhodobé výkyvy v realizácii príjmov pracujúcich problematizujú schopnosť ustálenej sústavy materiálnych stimulov pôsobiť v spoločnosti ako účinné motívy sociocentrického správania obyvateľstva v spoločenskom systéme práce a podnecujú privatizačné tendencie pri saturácii jeho životných potrieb.

Využitie týchto tendencií v rozvojovej stratégii ako kompenzačných „tieňových ekonomík“ je síce možné, avšak vo viacerých smeroch limitované a problematické. Nielen preto, že to v zásade znamená regres produktivity práce, ale aj preto, že zakladá odklonové životné orientácie obyvateľstva, v ktorých sa rast jeho životných nárokov nie vždy zhoduje s jeho prínosmi k tvorbe zdrojov ich uspokojovania v raste spoločenskej efektívnosti práce.

Pri raste kvalifikačnej náročnosti práce v procese vedecko-technického rozvoja a vzraste nárokov na kvalitu pracovných výsledkov stáva sa motivácia rozhodujúcou formou regulácie ekonomickej činnosti a vôbec celého životného procesu obyvateľstva, ktorá umožňuje mobilizovať nielen pracovné sily jednotlivcov, ale hlavne systémové sociálne sily ich spolupráce na realizáciu rozvojových cieľov spoločenského celku. Preto v kontexte stratégie urýchlenia, využívajúcej vedecko-technický pokrok na intenzifikáciu národného hospodárstva predstavuje motivácia ústredný moment konštrukcie a operacionalizácie sociálneho mechanizmu spoločenského riadenia.

Aktivita subjektívneho činiteľa v urýchlení sociálno-ekonomického rozvoja

Urýchlenie sociálno-ekonomického rozvoja spoločnosti nerozlučne súvisí s aktivizáciou subjektívneho činiteľa v jeho procesoch, s oživením záujmu ľudí na realizácii spoločenských cieľov a s vytvorením atmosféry činnorodej subjektívnej angažovanosti pracujúcich pri modernizačnej prestavbe objektov, vzťahov a štruktúr ich spoločenskej práce a hospodárenia a pri zdokonaľovaní foriem tvorby národohospodárskych výsledkov a ich využívania v socialistickom spôsobe života ako sociálneho blahobytu občanov socialistickej spoločnosti.

Protirečivosť zmien, ku ktorým došlo v motivačnom mechanizme životných aktivít obyvateľstva v období nerozhodného a nie veľmi úspešného vstupu ČSSR do procesu vedecko-technickej revolúcie, vyžaduje od orgánov spoločenského riadenia urobiť kritickú inventarizáciu strát sociálnej iniciatívy a aktivity pracujúcich a rozpracovať účinný program aktivizácie konkrétnych subjektov našej populácie, jednotlivcov i skupinových útvarov ich života, pracovných kolektívov, sídelných spoločenstiev, národnostných a sociálnych skupín, vrstiev a spoločenských

tried. Zásadnou zmenou, ktorú medzitým priniesol civilizačný pokrok vo svete, je vzrast významu individuálnej ľudskej osobnosti ako nezastupiteľného zdroja a základu súhrnnej subjektivity spoločenského celku. Aktivizácia subjektívneho činiteľa pri realizácii intenzifikačného programu XVII. zjazdu KSČ preto nesmie končiť, ale musí začínať aktivizáciou individuálnej osobnosti, dynamizáciou jej spôsobu života, efektívnejšou hmotnou stimuláciou jej pracovných činností a súčasne lepším využívaním širšieho vedomostného a hodnotového horizontu osobnostnej kultúry našich súčastníkov, ako aj rozsiahlejšieho arzenálu ich spoločenských schopností a potrieb a záujmov na formovanie socialisticky orientovanej životnej pozície a racionálneho, vysoko efektívneho štýlu práce a života.

Aktivita subjektívneho činiteľa v procese vedecko-technického a sociálno-ekonomického rozvoja je podstatnou stránkou urýchlenia procesov spoločenskej reprodukcie, od ktorej závisí úspešnosť ďalšieho rozvoja československej socialistickej spoločnosti i napredovanie fylogenezy socialistického typu osobnosti našich občanov.

Aktivizovať ľudí pri plnení strategickej línie XVII. zjazdu KSČ vyžaduje zapojiť ich do štruktúr a orgánov rozhodovania a riadenia a demokratickým prerokúvaním problémových situácií rozvoja spoločnosti prehlbovať reálnu účasť pracujúcich na ich riešení a v živej praxi tak rozvíjať ich organizačné a riadiace schopnosti ako hospodárskych a politických subjektov, ktorí nesú zodpovednosť za samosprávu spoločnosti.

LITERATÚRA

1. MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie. Zv. I. Bratislava 1972.
2. SCHULTZ, T. W.: Investment in Human Capital. The American Economic Review 1961, č. 1.
3. STRUMILIN, S. G.: Ekonomičeskije problemy avtomatizacii proizvodstva. Moskva 1957.
4. RICHTA, R. a kol.: Civilizácia na rázcestí. Bratislava 1966.
5. JANOUŠEK, J. — BOKOROVÁ, V. a kol.: Motivate a civilizační proměny. Praha 1971.

АКТИВИЗАЦИЯ СУБЪЕКТИВНОГО ФАКТОРА В ИНТЕНСИФИКАЦИИ ВОСПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРОЦЕССА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

Юрай Сухи

Динамика научно-технического и социально-экономического развития в социалистическом обществе связана отношениями, в которых динамизируется и субъективность его членов как условие их активного участия в формировании и использовании общественных ценностей в процессе совершенствования способа и качества их совместной жизни в развивающемся социализме. В современном социалистическом обществе неудовлетворенность людей инерционными структурами, которые сформировались в годы индустриализации и экстенсивного развития общества, превращается в мотивационный источник их модернизационной социальной активности в процессе интенсификационной перестройки производственного процесса социалистической общественной системы при выполнении программных

целей стратегической линии XVII съезда КПЧ. Развитие человека как субъективного фактора сознательного развития социалистического общества является основной задачей этой стратегии, с успешным решением которой неразрывно связан переход общества к интенсивной форме его расширенного воспроизводства на рубеже столетий.

AKTIVIERUNG DES SUBJEKTIVEN FAKTORS IN DER INTENSIVIERUNG DES REPRODUKTIONSPROZESSES DER SOZIALISTISCHEN GESELLSCHAFT

Juraj Suchý

Die Dynamik der wissenschaftlich-technischen und sozial-ökonomischen Entwicklung ist in der sozialistischen Gesellschaft an Beziehungen gebunden, in denen sich auch die Subjektivität ihrer Mitglieder dynamisiert — als Bedingung ihrer Teilnahme an der Schaffung und Nutzung von gesellschaftlichen Werten im Prozess der Vervollkommen der Weise und Qualität ihres gemeinsamen Lebens in dem sich entwickelnden Sozialismus. In der gegenwärtigen sozialistischen Gesellschaft wird die Unzufriedenheit der Menschen mit den perseverierenden Strukturen, die in den Jahren der Industrialisierung und extensiven Entwicklung entstanden waren zum Motivationsgrund ihrer modernisierenden sozialen Aktivität im Prozess des intensivierten Umbaus des Reproduktionsprozesses des sozialistischen Gesellschaftssystems bei der Erfüllung der Programmziele der strategischen Linie des XVII. Parteitag der KPTsch. Die Entwicklung des Menschen als subjektiven Faktors der bewussten Entwicklung der sozialistischen Gesellschaft stellt eine essentielle Aufgabe dieser Strategie dar, mit deren erfolgreicher Lösung der Übergang der Gesellschaft zur intensiven Form ihrer erweiterten Reproduktion an der Jahrhundertwende untrennbar zusammenhängt.